# Урок. Лексичне значення слова. Слово і контекст

Урок засвоєння нових знань і формування мовленнєвих умінь · 45 хв

*«У слова свої закони вічно мінливого руху» — Платон Воронько*

**Проблемне питання уроку:** Чому те саме слово в різних реченнях набуває різних значень, а схожі на слух слова не можна ставити одне замість одного?

## Мета

| Знаннєві | Діяльнісні | Ціннісні |
|---|---|---|
| • Учень/учениця називає відмінність між лексичним і граматичним значенням слова на прикладі слова собака.<br>• Учень/учениця записує визначення контексту й пояснює, чому значення багатозначного слова залежить від нього.<br>• Учень/учениця називає не менше шести причин виникнення лексичних помилок. | • Учень/учениця визначає за словниковою статтею, яке значення слова летіти реалізовано в реченні.<br>• Учень/учениця знаходить у реченні лексичну помилку, називає її причину й добирає правильний варіант.<br>• Учень/учениця редагує речення з неправильною сполучуваністю слів (біля й час, розповсюджувати й новини). | • Учень/учениця усвідомлює, що точний добір слова допомагає виразити думку й уникнути непорозуміння в спілкуванні.<br>• Учень/учениця обґрунтовує, чому дотримання лексичної норми є ознакою поваги до співрозмовника. |

## Базові поняття і терміни

лексичне значення, граматичне значення, багатозначне слово, переносне значення, контекст, лексична помилка, паронім.

## Форми роботи

- Фронтальна бесіда
- Мозковий штурм (письмові відповіді в зошиті)
- Робота з текстом підручника й словниковою статтею
- Робота в парах із таблицею причин лексичних помилок
- Редагування речень

## Обладнання та реактиви

- Підручник (Авраменко, 10 клас, § 4, с. 18, 19)
- Тлумачний словник української мови (стаття «летіти» виведена на слайд)
- Таблиця «Причини лексичних помилок» (дев’ять причин зі слайда)
- Картки з реченнями для редагування

## Демонстрації

- Словникова стаття «летіти» з п’ятьма значеннями на слайді — учні помічають, що пряме значення стоїть під цифрою 1, а решта значень позначена скороченням «перен.» і поступово віддаляється від головного
- Три речення зі словом зірка (Зірки на небі приваблюють красою; одне відео зробило дівчину зіркою Інтернету; зірку можна накреслити кількома способами) — учні помічають, що значення слова щоразу визначає лише оточення
- Пара речень Викликали рятувальника з охоронної служби і Рятівником кота став випадковий перехожий — учні помічають, що близькозвучні слова мають різні значення й не взаємозамінні
- Таблиця причин лексичних помилок із прикладами — учні помічають, що за кожною помилкою стоїть конкретна причина, яку можна назвати

## Міжпредметні зв'язки

- Література — приклади зі словникової статті «летіти» взято з творів О. Довженка, Г. Тютюнника, Лесі Українки, Т. Шевченка й М. Стельмаха
- Іноземна мова — латинське походження слова контекст (contextus, «тісний зв’язок»)

## Місце уроку в темі

**Попередній урок:** На попередньому уроці учні пригадали, чим слово відрізняється від речення і які слова називають багатозначними. Цим урок починається в актуалізації.

**Наступний урок:** На наступному уроці учні продовжать працювати з лексичними помилками, зокрема з близькозвучними словами та запозиченими словами.

## Безпека

- Під час роботи в парах учні не залишають місць і не пересуваються класом, а розвертаються до сусіда по парті, щоб не створювати тисняви в проходах.
- Словникову статтю учні читають зі слайда або з підручника, тож гаджети під час уроку залишаються в сумках. Якщо вчитель дозволяє електронний словник, учні користуються лише одним перевіреним сайтом і не переходять за сторонніми посиланнями.

- Рюкзаки й сумки стоять під партами, а не в проходах між рядами.
- Картки з реченнями роздають і збирають по рядах, а не кидають через клас.

## Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

## Хід уроку

**Організаційний момент** 1 хв

**Учитель:** Вітається з класом, перевіряє готовність до уроку, оголошує тему й коротко називає, чого учні навчаться.

**Учні:** Вітаються, перевіряють підручники, зошити й ручки, записують тему уроку.

Привітання, перевірка готовності до уроку. Тема уроку. «Лексичне значення слова. Слово і контекст».

**Актуалізація** 5 хв

**Учитель:** Проводить мозковий штурм. Читає запитання по одному, учні письмово відповідають у зошиті одним рядком. Після кожного запитання один учень вголос зачитує відповідь, решта звіряється.

**Учні:** Кожен письмово відповідає в зошиті одним рядком на кожне запитання, звіряє зі зразком і виправляє себе.

Запитання мозкового штурму. 1. Чим слово відрізняється від речення? Очікувана відповідь. Слово називає предмет, ознаку чи дію, а речення виражає закінчену думку. 2. Які слова називають багатозначними? Очікувана відповідь. Ті, що мають кілька значень. 3. Яке значення багатозначного слова стоїть у словнику першим? Очікувана відповідь. Пряме, основне, його позначають цифрою 1. 4. Як у словнику позначають переносне значення? Очікувана відповідь. Скороченням «перен.». 5. Що показує граматичне значення слова? Очікувана відповідь. До якої частини мови слово належить і які має граматичні ознаки.

**Мотивація** 3 хв

**Учитель:** Показує на слайді три приклади з протиріччям і ставить проблемне питання. Просить кількох учнів коротко (одним реченням) сказати, що їх зачепило.

**Учні:** Читають приклади, одним реченням формулюють, у чому непорозуміння, слухають проблемне питання й записують його в зошит.

Приклад 1. Один співрозмовник каже «Я так гадаю», маючи на увазі «думаю», а другий відповідає «На кавовій гущі не гадають, а ворожать» (Авраменко, с. 18). Непорозуміння виникло через слово гадати, яке має кілька значень. Приклад 2. Викликали рятувальника з охоронної служби і Рятівником кота став випадковий перехожий (Авраменко, с. 18). Слова звучать схоже, але міняти їх місцями не можна. Приклад 3. Не біля ста тисяч слів, а близько ста тисяч слів (Авраменко, с. 19). Слово біля тут не

підходить. Проблемне питання уроку. Чому те саме слово в різних реченнях набуває різних значень, а схожі на слух слова не можна ставити одне замість одного?

**Вивчення нового** 21 хв

**Учитель:** Організовує три активності підряд. У кожній ставить завдання, фіксує на слайді продукт, показує демонстрації поруч із тим, що вони пояснюють, підбиває підсумок і підводить до відповіді на проблемне питання.

**Учні:** Працюють із текстом підручника, у парах заповнюють таблицю, спостерігають за прикладами й записують висновки в зошит.

Активність 1 (7 хв). Робота з текстом підручника, Авраменко, § 4, с. 18, 19. Учні читають про лексичне значення слова й словникову статтю «летіти». Продукт. У зошиті два визначення (лексичне значення слова, контекст) і короткий запис «значення багатозначного слова залежить від контексту». Демонстрація 1. Словникова стаття «летіти» на слайді. Учні помічають, що пряме значення (пересуватися в повітрі за допомогою крил) стоїть під цифрою 1, а решта значень позначена «перен.». Питання вчителя. Яке значення слова летіти в реченні «І в'янеш ти, а дні летять»? Очікувана відповідь. Швидко, непомітно проходити (про час), переносне значення. Питання вчителя. У яких двох реченнях слово летіти має різні значення? Очікувана відповідь. У реченні «Пташка летить увись» воно означає пересуватися в повітрі, а в реченні «Не помічаю, як летить час на відпочинку» швидко відбуватися в часі. Учитель наголошує. Лексичне значення відображає лише узагальнене поняття про предмет, явище чи ознаку, тому слово собака в одного викликає образ пуделя, а в іншого вірного друга. Лексичні норми регулюють вибір слова відповідно до змісту й мети висловлювання, а якщо слово однозначне, його значення в будь-якому контексті незмінне. Активність 2 (7 хв). Спостереження за контекстом (Заболотний, с. 18). Демонстрація 2. Три речення зі словом зірка на слайді. Питання. Що спільного і що різного в цих реченнях? Очікувана відповідь. Слово однакове, а значення різні (небесне світило, відома людина, геометрична фігура), і розкриває їх лише контекст. Питання. Що таке контекст? Очікувана відповідь. Закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова, яке входить до його складу. Продукт. Висновок у зошиті про залежність значення слова від контексту. Учитель додає, що слово контекст походить від латинського contextus, тобто «тісний зв'язок». Активність 3 (7 хв). Робота в парах із таблицею «Причини лексичних помилок» (Авраменко, с. 19). Спочатку вчитель читає дев'ять причин, потім пари заповнюють таблицю з трьох стовпців (причина, приклад, правильний варіант) за шістьма рядками. Демонстрація 3. Приклади на слайді, їх учні мають співвіднести з причиною. Дев'ять причин лексичних помилок за підручником. 1) уживання слова в невластивому йому значенні; 2) невдалий добір синонімів; 3) сплутування близькозвучних слів (паронімів); 4) уживання зайвих слів (плеоназм); 5) повторення спільнокореневих слів (тавтологія); 6) калькування російських слів і словосполучень; 7) використання російських слів замість українських; 8) уживання безмістовних слів, зайвих у мовленні (слова-паразити); 9) уживання фразеологізмів у невластивому значенні. Приклади для таблиці. - рятівник замість рятувальник (сплутування паронімів, Авраменко, с. 18); - молода дівчина (зайве слово, плеоназм, бо дівчина вже означає молоду особу, правильно дівчина); - біля одинадцятої години (прийменник біля не поєднується з позначенням часу, правильно близько одинадцятої години); - розповсюджувати інформацію, новини, чутки (правильно поширювати, бо розповсюджують конкретні предмети, наприклад листівки, літературу); - в травні місяці (зайве слово, плеоназм, правильно у травні); - приймати участь (калька з російської, правильно брати участь). Продукт. Заповнена таблиця, яку пари звіряють із зразком на слайді. Підсумок учителя. Перш ніж поєднати слова, потрібно зважити на їхнє лексичне значення, а норму визначає контекст і сполучуваність. Так ми відповідаємо на проблемне питання. Одне слово має різні значення, тому його розуміємо з контексту. А близькозвучні слова мають різні значення, тому їх не можна плутати.

**Закріплення** 9 хв

**Учитель:** Дає чотири завдання по черзі, перевіряє відповіді фронтально і просить пояснити вибір.
**Учні:** Виконують завдання письмово в зошиті, потім перевіряють відповіді та обґрунтовують вибір.

**Рефлексія** 4 хв
**Учитель:** Повертається до проблемного питання, організовує рефлексію.
**Учні:** Письмово відповідають на проблемне питання, усно озвучують свою відповідь і оцінку.

**Домашнє завдання** 2 хв
**Учитель:** Коротко пояснює базове завдання і завдання за вибором, відповідає на запитання.
**Учні:** Записують домашнє завдання в щоденник і ставлять уточнювальні запитання.

## Завдання для закріплення

**1.** Прочитайте речення й визначте, у якому значенні вжито слово летіти за статтею словника. Значення такі. 1) пересуватися в повітрі за допомогою крил; 3) дуже швидко переміщатися по землі чи воді (перен.); 4) швидко, непомітно проходити про час (перен.). Речення. а) У небі летіли гуси з далекого краю. б) І в'янеш ти, а дні летять. в) Санки летять під білії намети ялин лапатих.

**Відповідь:** Речення «У небі летіли гуси з далекого краю» ілюструє значення «пересуватися в повітрі за допомогою крил». Речення «І в'янеш ти, а дні летять» ілюструє значення «швидко, непомітно проходити про час», переносне. Речення «Санки летять під білії намети ялин лапатих» ілюструє значення «дуже швидко переміщатися по землі чи воді», переносне.

**2.** Знайдіть лексичну помилку, назвіть її причину та виправте речення. Речення. 1) Ми познайомилися з тобою в травні місяці. 2) Я ніколи не приймав участь в учнівській олімпіаді.

**Відповідь:** Перше речення містить зайве слово (плеоназм), бо травень уже означає місяць, правильно «Ми познайомилися з тобою в травні». Друге речення містить кальку з російської, правильно «Я ніколи не брав участі в учнівській олімпіаді».

**3.** Виберіть слово, яке підходить за змістом, і поясніть вибір. 1) Викликали ... з охоронної служби (рятувальник, рятівник). 2) ... кота став випадковий перехожий (рятувальник, рятівник). 3) Розповсюджувати чи поширювати чутки?

**Відповідь:** У першому реченні потрібне слово рятувальник, бо йдеться про посаду. У другому потрібне слово рятівником, бо йдеться про того, хто врятував. Чутки поширюють, адже розповсюджують лише конкретні предмети, наприклад листівки або літературу.

**4.** Відредагуйте речення. Біля одинадцятої години учні почали розповсюджувати новини про олімпіаду.

**Відповідь:** Близько одинадцятої години учні почали поширювати новини про олімпіаду. Прийменник біля не поєднується з позначенням часу, а дієслово розповсюджувати не поєднується з іменником, що має абстрактне значення (новини).

## Диференціація

**Сильним:** Складіть по два речення зі словами команда та година так, щоб у кожному реченні слово мало різне значення. До кожного речення запишіть коротке пояснення, який контекст визначив значення, і позначте, чи значення пряме, чи переносне.

**Підтримка:** Алгоритм. 1) Прочитайте все речення. 2) Знайдіть слово, значення якого викликає сумнів. 3) Скажіть, що воно означає саме тут. 4) Перевірте за словником або таблицею причин помилок. 5) Якщо слово не підходить, замініть його. Зразок на іншому прикладі. Команда альпіністів зійшла на пік. Тут слово пік означає вершину гори. У реченні «У години пік курсуватиме додатковий автобус» те саме слово означає час найбільшого навантаження. Висновок. Значення слова пік залежить від контексту.

## Домашнє завдання

**Базове:** Опрацювати § 4 за підручником Авраменка (с. 18, 19), знати визначення лексичного значення слова, контексту й дев'ять причин лексичних помилок. Виконати завдання 2 на с. 19 (речення 1, 2, 3, 7, 11): знайти лексичні помилки, визначити їх причини й виправити усно. Речення 4 і 10 розібрано на уроці.

**За вибором:** Виконати вправу 28 із підручника Ющука (с. 26, 27): визначити різницю в значенні виділених слів (взаємини, відносини, ставлення, відношення) і пояснити, чи можна їх сплутати. Складіть два власні речення з одним зі слів.

## Рефлексія

Прийом «Відповідь на проблемне питання». Письмово (2 хв). Учні відповідають одним-двома реченнями на проблемне питання «Чому те саме слово в різних реченнях набуває різних значень, а схожі на слух слова не можна ставити одне замість одного?». Зразок відповіді. Значення багатозначного слова визначає контекст, а близькозвучні слова мають різні значення, тому їх не можна плутати. Усно (2 хв). Двоє-троє учнів зачитують відповіді, решта показує пальцями, наскільки впевнено вони оволоділи темою (від 1 до 5), а вчитель коротко коментує.

## Історична довідка

Слово контекст походить від латинського contextus, що означає «тісний зв'язок» (Заболотний, с. 18). Тож і сьогодні значення слова розкривається через його зв'язок з оточенням у тексті.

**Джерела:**

- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 18
- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 18, 19

- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 19